

DOROTA CYNGOT^aANALIZA FUNKCJI TZW. CHATY Z BECZKĄ (OBIEKT 1/62)
Z GRODZISKA W KALISZU NA ZAWODZIU.
PERSPEKTYWA ETNOLINGWISTYCZNA

Abstrakt: W artykule przedstawiono próbę zastosowania metod etnolingwistycznego projektu badań językowego obrazu świata (JOS) w archeologii na przykładzie analizy funkcji obiektu 1/62 z wczesnośredniowiecznego grodziska Kalisz-Zawodzie. Obiekt ten, o rozmiarach 4,2×3,9 m, z belek sosny (pozyskanych w okresie 990–1050 A.D.), wypełniony był kostnymi szczątkami zwierzęcymi, fragmentami ceramiki oraz licznymi przedmiotami z drewna, metalu, skóry i szkła, często uszkodzonymi. Za użyteczną w jego interpretacji uznano etnolingwistyczną rekonstrukcję konceptu DOM, ze względu na odniesienia do jednego z zasadniczych, będącego zarazem uniwersalną wartością, elementów kultury materialnej, jaki stanowi siedziba ludzka. Przesłanką takiego użycia konceptu DOM są przyjęte w literaturze archeologicznej interpretacje obiektu 1/62 z Zawodziska jako „chaty z beczką” lub „chaty komesa”, konfrontowane z przypisywaniem mu funkcji studni bądź obiektu kultowego.

Słowa kluczowe: Polska, wczesne średniowiecze, grodzisko Kalisz-Zawodzie, tzw. chata z beczką, perspektywa etnolingwistyczna, językowy obraz świata (JOS), koncept DOM, analiza funkcjonalna, studnia, obiekt kultowy

Abstract: The article showcases the use of methods of the ethnolinguistic Linguistic Worldview (LWV; Polish acronym JOS) approach in archaeology by applying them to a functional analysis of Feature 1/62 excavated at the early medieval Kalisz-Zawodzie stronghold site. This feature, 4.2 m by 3.9 m in size, built of pinewood beams (the trees having been cut down between 990 and 1050 A.D.), was filled with animal bone remains, potsherds and numerous, often damaged, artifacts of wood, metal, leather and glass. The ethnolinguistic reconstruction of the HOME concept was deemed useful for the interpretation of this feature in view of its relation to one of the key elements of material culture, which is at the same time an universal value, namely, a building for human habitation. Archaeological interpretations of this feature in the literature as a “hut with a barrel” or “hut of the comes”, confronted with functional attributions as a well or cult object, constitute the premise for such use of the HOME concept.

Keywords: Poland, early medieval period, Kalisz-Zawodzie stronghold site, “hut with a barrel”, ethnolinguistic approach, Linguistic Worldview (LWV), HOME concept, functional analysis, well, ritual object

^a Mgr Dorota Cyngot, Ośrodek Archeologii Historycznej, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, al. Solidarności 105, 00-140 Warszawa, d.cyngot@iaepan.edu.pl, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1916-7698>.

PROJEKT BADAŃ JĘZYKOWEGO OBRAZU ŚWIATA (JOS) I UZASADNIENIE JEGO ZASTOSOWANIA W ARCHEOLOGII

Etnolingwistyka, zwana też lingwistyką antropologiczną i lingwistyką kulturową, to dziedzina pozostająca w szeroko rozumianym kręgu etnologii, choć wyrastająca z badań nad językiem (Bartmiński 2009, s. 32–33). Badając relacje między językiem a kulturą, łączy ona rozważania etnologiczne i lingwistyczne, oparte na związkach konkretnych kultur z konkretnymi językami (Ziółkowski 1987, s. 95). Wskazywane są jej długie tradycje, poczynając od *Retoryki* Arystotelesa, a jako kontynuacja oświecenie francuskie i włoskie, rozważania o języku Johanna Gottfrieda Herdera i Wilhelma von Humboldta, a także koncepcja relatywizmu językowego Edwarda Sapira i Benjamina Lee Whorfa (zob. Anusiewicz 1999, s. 261; Bartmiński 2007, s. 11).

W nauce polskiej współczesna etnolingwistyka przyciąga uwagę wielu badaczy. Problemem wpływu języka na postrzeganie rzeczywistości i jej konceptualizację zajmują się, szczególnie intensywnie od lat dziewięćdziesiątych XX w., liczni językoznawcy, przede wszystkim z Lublina, Wrocławia, Warszawy, Opola oraz współpracujący z nimi badacze z wielu ośrodków krajowych i zagranicznych. Rozwijają oni antropologiczno-kulturową koncepcję językowego obrazu świata – JOS oraz wyrosłe z niej, funkcjonujące autonomicznie programy badawcze: ETNOEUROJOS (oparty na analizach języka ludowej kultury polskiej) i EUROJOS (analizy porównawcze wybranych konceptów etnolingwistycznych, prowadzone w kilkunastu krajach – i tym samym językach – europejskich); powstały ponadto opracowania mające za podstawę języki starożytne i nowożytne z różnych stron świata (np. egipski, suahili, japoński). Głównym pomysłodawcą i organizatorem projektu badań JOS był profesor Jerzy Bartmiński (1939–2022) – językoznawca, etnolingwista, sławista, folklorysta. Odkrywanie doniosłości jego prac dla różnych dziedzin nauki jest ciągle przed nami¹.

Etnolingwistyczny projekt rekonstrukcji JOS stwarza wiele możliwości poznawczych i pól badawczych wspólnych dla językoznawstwa i dyscyplin naukowych zajmujących się szeroko pojętym obszarem kultury, a więc – także dla archeologii. Wyodrębniony z JOS program EtnoJOS za przedmiot badań przyjął obraz świata reprezentowany przez kulturę ludową, do którego rekonstrukcji podstawę anali-

¹ Autorka, wraz z dr hab. Joanną Popielską-Grzybowską (z Instytutu Kultur Śródziemnomorskich i Orientalnych PAN, uczestniczką projektu badawczego JOS), miała okazję przedstawienia koncepcji wykorzystania źródeł pozyskiwanych przez archeologię (materialnych i pisanych) do analiz prowadzonych w programie badań JOS – w gronie badaczy uczestniczących w tym projekcie, kierowanym przez prof. J. Bartmińskiego. Wystąpienie to, pt. „ArcheoJOS? Studia interdyscyplinarne”, miało miejsce w Puławach w 2013 r. podczas międzynarodowej konferencji naukowej pt. „Teoria językowego obrazu świata i metody jego rekonstrukcji. Problem eksplikacji wartości. EUROJOS-VII”. Autorka prezentowała w zarysie „Dom w kulturze i języku dawnych Słowian”, J. Popielska-Grzybowska – „Dom w języku i kulturze dawnych Egipcjan”. W 2013 r., podczas konferencji w Instytucie Archeologii i Etnologii PAN, autorki przedstawiły referat pt. „Możliwości wykorzystania etnolingwistycznego konceptu dom w badaniach archeologicznych”. J. Popielska-Grzybowska jest też współautorką analizy językowo-kulturowego obrazu domu we współczesnym języku angielskim (Popielska-Grzybowska, Harper 2015), zamieszczonej w pierwszym tomie *Leksykonu aksjologicznego Słowian i ich sąsiadów* (*Leksykon...* 2015).

tyczną stanowią źródła językowe o charakterze etnograficznym. Jest to obraz kultury tradycyjnej, antropocentrycznej, o cechach długiego trwania, której badanie opiera się na analizie stereotypów językowych, rozumianych jako upowszechnione i powtarzalne skróty myślowe, uogólnienia, formy odniesienia – a więc konieczne do orientowania się w świecie i powszechnie występujące struktury poznawcze (por. Bartmiński 2009).

Językowy obraz świata (JOS) określany jest najogólniej jako zawarta w języku, różnie zwerbalizowana interpretacja rzeczywistości dająca się ująć w postaci zespołu sądów o świecie (Bartmiński 2007, s. 12). Prowadzone w tym projekcie badanie związków między zjawiskami językowymi a kulturowymi, w tym kulturą materialną, odbywa się poprzez analizowanie w poszczególnych językach pojęć określanych jako koncepty – słów wyrażających wartości, uznanych za szczególnie ważne w studiach nad kulturą rozumianą jako zjawisko uniwersalne. Pozwala to porównywać badane w ten sposób kultury między sobą. Analizowane koncepty to m.in.: WOLNOŚĆ, PRACA, HONOR, OJCZYZNA, DOM².

Włączenie do zakresu badań JOS aspektu kultury materialnej stwarza szansę na poszerzenie interpretacji materiału archeologicznego o aspekt etnolingwistyczny. Można przyjąć, że stanowi to szczególny przypadek i kontynuację studiów etnoarcheologicznych – prowadzonych na materiałach „kultury żywej” i odnoszonych do źródeł archeologicznych pochodzących z epok dawniejszych (por. Kobyliński 2012). Należy przy tym wziąć pod uwagę fakt, że stosowanie perspektywy etnolingwistycznej do analiz obiektów odkrytych podczas badań wykopaliskowych wiąże się z uwzględnieniem dużego odstępu czasowego między materiałem źródłowym archeologicznym a źródłami badań językoznawczych. Jednak nawet pobieżne przyjrzenie się założeniom i efektom takiej analizy uzasadnia sensowność przyjętego podejścia, co odnosi się zwłaszcza do wypracowanego w projekcie badania językowego obrazu świata konceptu DOM³.

Koncept DOM wydaje się szczególnie użyteczny w interpretacjach archeologicznych, ponieważ odnosi się do jednego z zasadniczych elementów kultury materialnej, jakim jest siedziba ludzka. Domostwo i praktykowane przez daną grupę ludzką formy osadnictwa należą do najważniejszych i stosunkowo długotrwałych kategorii, według których charakteryzowane są kultury rozpoznawane przez archeologów. Wiarygodność tego rodzaju interpretacjom nadaje fakt, że obiekty mieszkalne, będące materialną podstawą konceptu DOM, obecne są w różnych postaciach we wszystkich kulturach, ponieważ umożliwiają ludziom realizację ich podstawowych potrzeb bytowych – bezpieczeństwa, ochrony przed wrogiem, zimmem i głodem, opieki nad potomstwem, rozwijania relacji społecznych. Waga tego zagadnienia podkreślana jest we współczesnych ujęciach socjologicznych, psychologicznych

² Poza wyżej wymienionymi także: RÓWNOŚĆ, DEMOKRACJA, NARÓD, RODZINA; DOBROĆ, PRAWOŚĆ i ODWAGA; RADOŚĆ, KARIERA, PAMIĘĆ, ZDROWIE i CHOROBA; WINA i KARA, ŚWIĘTO i ŚWIĘTOWANIE, a ponadto analiza opozycji SWÓJ/OBCY i wartości tworzących „duszę” Europy (Bartmiński 2015a, s. 12).

³ Konwencję zapisu przyjęto za etnolingwistami: koncepty JOS podawane są kapitalikami (DOM), słowa (leksemy) – kursywą lub w cudzysłowie (*dom*, „dom”), pojęcia (znaczenia) – w tzw. łapkach znaczeniowych (‘dom’).

i ekonomicznych. Rozumiane jest ono jako norma ogólna, cecha stała, podstawa egzystencjalna umożliwiająca ludziom funkcjonowanie, co ujawniają m.in. badania nad bezdomnością: „dom oznacza zespół warunków niezbędnych do życia człowieka i jest kojarzony z miejscem, gdzie te warunki mogą być spełnione” (Piekut-Brodzka 2006, s. 39).

Dodatkowym uzasadnieniem podjętej w tym artykule interpretacji obiektu archeologicznego z grodziska w Kaliszu-Zawodziu przy użyciu metodologii etnolingwistycznej jest fakt, że zarówno omawiane stanowisko, jak i koncept odnoszone są, ujmując najogólniej, do materiałów źródłowych kultury słowiańskiej. Pozostając w jej kręgu, zestawiamy materialne pozostałości wczesnośredniowiecznego obiektu (obiekt 1/62) interpretowanego w literaturze przedmiotu tradycyjnie jako „chata”, z kategoriami wyróżnionymi w koncepcie DOM, analizowanymi w badaniach językowego obrazu świata ludowej kultury Słowian. Oba te rodzaje źródeł cechuje duża stabilność, „długie trwanie” form i przekazywanych przez nie treści. Prowadzeniu tego rodzaju badań sprzyja fakt, że za podstawę analiz etnolingwistycznych przyjęli kryterium funkcji.

KONCEPT DOM – PERSPEKTYWA ETNOLINGWISTYCZNA

Koncept DOM – to jeden z głównych przedmiotów analiz w projekcie badań językowego obrazu świata (JOS). Poświęcony mu został pierwszy tom *Leksykonu aksjologicznego Słowian i ich sąsiadów* (*Leksykon...* 2015), zawierający rekonstrukcje wyobrażeń DOMU w różnych językach i kulturach (o polskim DOMU piszą: Bartmiński, Bielińska-Gardziel 2015). DOM ujmowany jest tu jako koncept – pojęcie nacechowane aksjologicznie i wyposażone w swoiste dla danej kultury konotacje (Bartmiński 2015a, s. 7). Koncept ten, mający odniesienia zarówno materialne, jak i niematerialne, odtwarzany na podstawie źródeł językowych i „przyjętych” (w tym także o charakterze etnograficznym), stanowi dobrą płaszczyznę teoretyczną przy podejmowaniu interpretacji obiektów o charakterze mieszkalnym pochodzących z badań archeologicznych. Pozwala na łączenie danych z zakresu analiz etnolingwistycznych i kultury materialnej poprzez aspekt funkcjonalności, uznany za kluczowy w konceptualizacji DOMU (por. Bartmiński, Bielińska-Gardziel 2015, s. 94). Konkretnie poddawane analizie domy – obiekty archeologiczne – można potraktować jako realizacje rekonstruowanego konceptu DOMU, których materialna forma każdorazowo zależy od kontekstu kulturowego.

W jednej z definicji etnolingwistycznych dom to: „miejsce (pomieszczenie), które ludzie zrobili w celu bezpiecznego przebywania w nim (zwłaszcza w nocy w czasie snu, w okresie wychowywania potomstwa)” (Grzegorzczkowska 2011, s. 224). Słowo „dom” jest wieloznaczne: stwierdzona w badaniach JOS liczba znaczeń w różnych językach wynosi od 2 do 27 (Bartmiński 2015b, s. 20)⁴. W języku polskim

⁴ Np. w rekonstrukcjach rozumienia pojęcia ‘dom’ przy zastosowaniu założeń metodycznych programu EUROJOS, dwa główne znaczenia wskazywane są w badaniach języka francuskiego – dla leksemu *maison* (Skibińska, Vivian 2015, s. 375–376), zaś w badaniach języka niemieckiego, w słow-

wyraźnych jest sześć głównych znaczeń, na które wskazują analizy źródeł pisanych⁵ i współczesne badania ankietowe: 1. budynek mieszkalny, 2. pomieszczenie mieszkalne, 3. rodzina, domownicy, 4. gospodarstwo domowe, 5. ród lub dynastia, 6. instytucja (por. Bartmiński, Bielińska-Gardziel 2015, s. 92–93). Zawarte są w nich trzy główne składniki semantyczne tego pojęcia: budynek / mieszkanie / rodzina, a w dalszej kolejności: gospodarstwo domowe / ród / instytucja (por. Bartmiński, Bielińska-Gardziel 2015, s. 95).

Wymiar przestrzenny i ludzki ‘domu’ łączy pojęcie ‘mieszkania’ – rozumianego jako czynność zamieszkiwania, ‘to, że się mieszka’ (Bartmiński 2015b, s. 20–21). Dwoistość pojęcia ‘mieszkanie’ ujawnia również przyjęcie perspektywy socjologicznej, która wyraźnie uwypukla priorytet sfery niematerialnej, czynnika funkcjonalności: „warstwa materialna okazuje się jedynie rodzajem *palimpsestu*, na którym zostają zapisane kolejne wpływy i konstrukty kultury” (Woroniecka 2007, s. 16)⁶. Z kolei analiza pojęcia ‘mieszkanie’ pozwala wskazać następujące elementy je definiujące: 1. znajdować się gdzieś długo, 2. w oddzieleniu od otoczenia i zamknięciu, 3. u siebie (por. Bartmiński, Bielińska-Gardziel 2015, s. 96–98).

Według ustaleń etnolingwistów, dom spełnia 8 podstawowych funkcji: 1. poczucie bezpieczeństwa, 2. ochrona od zimna, 3. sen i odpoczynek, 4. bycie z bliskimi, rodziną, 5. zaspokajanie głodu, 6. higiena osobista, 7. przekazywanie wzorów kulturowych, 8. wykonywanie pracy zawodowej (Bartmiński, Bielińska-Gardziel 2015, s. 102–104). Definicja kognitywna⁷ konceptu DOM brzmi następująco: „(1) miejsce (*budynek* [...]), w którym (2) ktoś (*rodzina*, „*swoi*”, *bliscy* [...]); (3) mieszka, tzn. przebywa długo/ stale (4) w oddzieleniu od otoczenia, w przestrzeni prywatnej, nie publicznej; (5) z poczuciem bycia *u siebie* [...]; gdzie czuje się swobodnie [...]; (6) zaspokaja najważniejsze życiowe potrzeby, w tym zwłaszcza takie, jak: (6a) potrzeba bezpieczeństwa, (6b) ochrony od zimna [...], (6c) snu i odpoczynku, (6d) bycia z bliskimi, z dziećmi; (zwykle) też (6e) jedzenia, (6f) (zwykle:) higieny osobistej; (7) zwykle: przekazywania młodszemu pokoleniu wzorów kulturowych: mowy, wierzeń i przekonań, tradycyjnych norm i wartości; (8) (niekiedy) wykonywania pracy zarobkowej” (Bartmiński, Bielińska-Gardziel 2015, s. 109–110). Dodatkowym,

nikach dawnych (od XIV w.) i współczesnych stwierdzono łącznie kilkanaście (do 13) znaczeń głównych i 32 cechy definicyjne dla leksemu *Haus* i kilka (do 5) znaczeń dla leksemu *Heim* (Grzeszczak 2015, s. 312–317).

⁵ W badaniach JOS odnoszących się do wyobrażeń polskiego DOMU analizowane były przede wszystkim: *Inny słownik języka polskiego* pod red. M. Bańki, uznany za najlepiej reprezentujący język potoczny (*Inny słownik...* 2000), a ponadto przysłowia („mądrość ludowa”) oraz konteksty czerpane z *Narodowego Korpusu Języka Polskiego* (*Narodowy...* 2008–2012, nkjp.pl; dostęp 30.06.2023) i artykułów wybranych z prasy o różnych orientacjach ideowych (Bartmiński, Bielińska-Gardziel 2015, s. 92).

⁶ O stosowaniu pojęcia palimpsestu w archeologii zob. A. Zalewska (2011) oraz hasło tejeż autorki na stronie internetowej Centrum Badań Historycznych PAN w Berlinie (PALIMPSEST | Centrum Badań Historycznych Polskiej Akademii Nauk w Berlinie (pan.pl); dostęp 30.06.2023).

⁷ Tzn. taka, która „za cel główny przyjmuje zdanie sprawy ze sposobu pojmowania przedmiotu przez mówiących danym językiem, tj. ze sposobu utrwalonej społecznie i dającej się poznać poprzez język i użycie języka wiedzy o świecie, kategoryzacji jego zjawisk, ich charakterystyki i wartościowania” (Bartmiński 2007, s. 42).

stosunkowo rzadko pojawiającym się skojarzeniem jest odniesienie metafizyczne – Domu Boga, rozumiane również dwojako: bądź w wymiarze materialnym jako świątynia, bądź też jako idea zaświatów (por. Bartmiński, Bielińska-Gardziel 2015, s. 118).

Przy odwołaniach do ustaleń badaczy języka praindoeuropejskiego podkreślany jest fakt, że leksem *dom* pochodzi od rdzenia **dom-/dem-*, o znaczeniu ‘buduję’, ‘budowanie’ (skąd wywodzony jest ‘demiurgos’ – budowniczy); rdzeń ten od początku miał znaczenie kompleksowe – i miejsca, i wspólnoty ludzkiej (por. Bartmiński 2015b, s. 24–25, za: Ivanov, Gamkrelidze 1984). Pojęcie ‘budowanie’ również rozumiane jest tu podwójnie: i jako czynność, proces wznoszenia budowli, i jako efekt tej czynności – ‘to, co zostało zbudowane’. Warto w tym miejscu dopowiedzieć, że wszystkim etapom budowania i zasiedlania domu towarzyszyły liczne obrzędy (por. np. Bajburin 1983; 1990).

Interesującym aspektem badań etnolingwistycznych – również z punktu widzenia archeologii, dyscypliny na ogół mającej do dyspozycji źródła w postaci fragmentów, relikwów obiektów, a nie obiekty zachowane w całości – są analizy sposobów metaforyzowania i metonimizowania domu, przywoływania analogii lub zawężania jego desygnatów do niektórych składowych elementów fizykalnych, traktowanych jako *pars pro toto*⁸. Metafory te i metonimie nie odnoszą się do przypadkowych części domu, ale do tych, które są związane z ważnymi jego funkcjami. W przypadku domu pełniły (i pełnią je): dach (ochrona), ściany (ochrona, bezpieczeństwo), próg, drzwi (ustanowienie granicy między przestrzenią swoją i nie-swoją, obcą, światem zewnętrznym), piec, ognisko (ciepło), okno (dostęp światła i świata zewnętrznego) (por. Bartmiński 2015b, s. 29). Mechanizm metaforyzowania nazw części domu (partonimów) wynika ze skojarzenia ich żywotnej dla człowieka roli i wskazania jej charakteru.

Sformułowane przez etnolingwistów ogólne stwierdzenie, że „[f]unkcjonalne nastawienie integruje rzeczy i przedmioty, narzuca rzeczom perspektywę osobową, wręcz podporządkowuje kategorie fizykalne wartościom ludzkim” (Bartmiński, Bielińska-Gardziel 2015, s. 105–106), ukierunkowuje poszukiwania dogodnej przestrzeni badawczej, która umożliwiałaby zestawianie danych językowych i źródeł z zakresu sfery materialnej. Wydaje się, że dokonać tego można właśnie poprzez uwzględnienie aspektu funkcji – ważnego również w archeologicznych analizach źródeł. Jest on szczególnie wyraźnie eksponowany w obrębie nurtu funkcjonalno-procesualnego tej dyscypliny, aktywnie obecnego nieomal do lat dziewięćdziesiątych XX w., w którym stanowi sposób wyjaśniania (por. Trigger 2006, s. 314–385), ale w praktyce bez analizy funkcjonalnej nie może się obyć żadne studium przedmiotu⁹. W ostatnich dziesięcioleciach, w sytuacji pluralizmu teoretycznego, kryterium funkcji traktowane jest jako jeden z elementów syntez paradygmatycznych (Trigger 2006, s. 498).

⁸ O koncepcjach wykorzystywania figur retorycznych (metafory, metonimii, synekdochy i ironii) przy konstruowaniu narracji odnoszących się do historii (za Haydenem White'em) i do kultury materialnej (za Ianem Hodderem) zob. Marciniak 2012, s. 112–113.

⁹ Analogicznie, w dwojakim rozumieniu, bywa ujmowana kwestia interpretacji: jako odczytywania źródeł i ich kontekstów oraz jako tworzenia obrazów przeszłej rzeczywistości (Topolski 1998, s. 14; Ciesielska 1998).

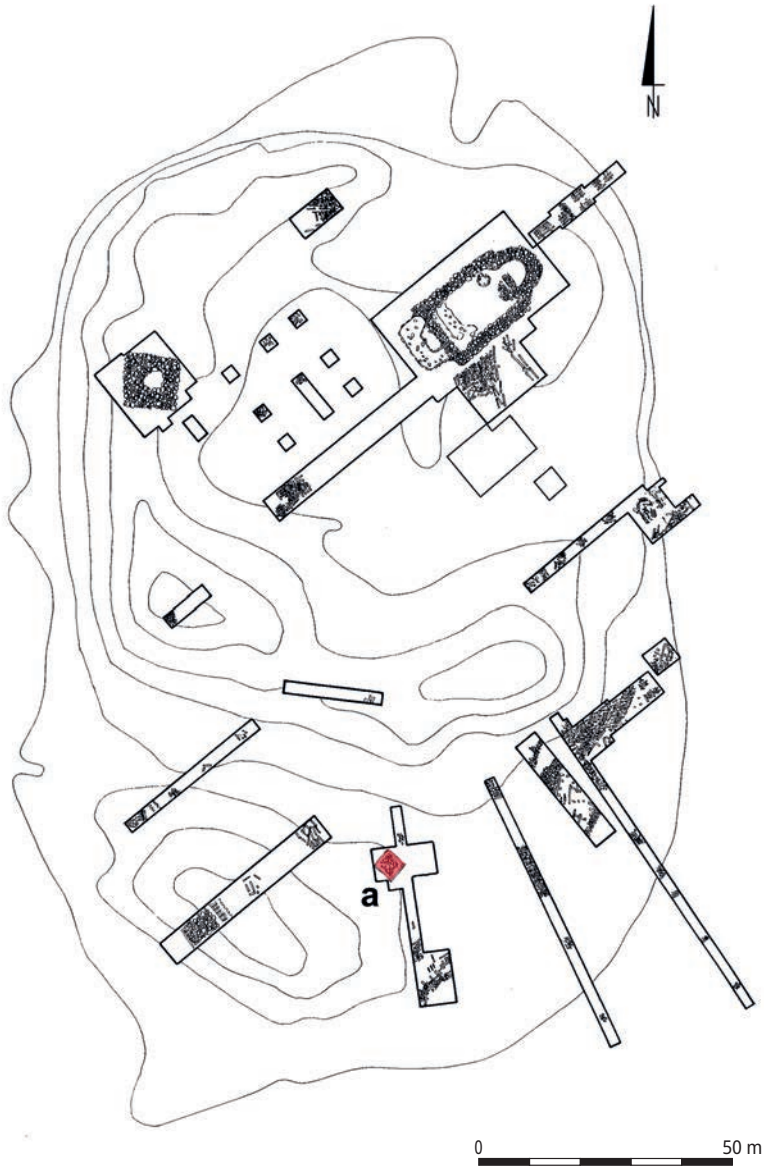
OBIEKT 1/62 Z GRODZISKA KALISZ-ZAWODZIE

Obiekt ten odkryto w obrębie grodziska w Kaliszu na Zawodziu. Mimo wielu lat badań jest to stanowisko wciąż niedostatecznie rozpoznane¹⁰. Na obszarze wcześnieśredniowiecznego grodu oraz związanego z nim ośrodka grodowego wykopaliska zapoczątkował w 1903 r. Włodzimierz Demetrykiewicz, który podjął badania sondażowe w rejonie widocznego na kulminacji pagórka skupiska ciosów kamiennych – kolegiaty św. Pawła (Demetrykiewicz 1904; por. Hensel 1959, s. 21–26; Baranowski 1998, s. 40; tenże 2023b). Po długiej przerwie prace na tym stanowisku kontynuowała w latach 1958–1965 ekipa pod kierunkiem Iwony i Krzysztofa Dąbrowskich z Instytutu Historii Kultury Materialnej (dalej: IHKM), obecnie Instytutu Archeologii i Etnologii (dalej: IAE) PAN (por. Baranowski 1990; 1998, s. 41; tenże 2023b). Dokonano wówczas wstępnego, pionierskiego rozpoznania terenu całego grodziska metodą elektrooporową (Herbich 2016), a następnie założono ponad dwadzieścia wykopów, w tym długie rowy sondażowe, co miało na celu rozpoznanie zabudowy grodu i przebiegu wałów obronnych. Kontynuując założenia metodyczne poprzedników, kolejnym etapem prac terenowych kierował w latach 1983–1992 Tadeusz Baranowski z IHKM (IAE) PAN. Celem badań było szczegółowe rozpoznanie funkcji i chronologii obiektów z fazy początkowej grodu oraz reliktyw architektury sakralnej (Baranowski 1998, s. 43–46; tenże 2023b). Ostatnie prace wykopaliskowe były prowadzone, również pod kierunkiem T. Baranowskiego, w latach 2006–2007 w związku z budową rezerwatu archeologicznego *in situ*, który został nazwany „Kaliskim grodem Piastów” (Baranowski 2023b).

Obiekt 1/62 z Kalisza-Zawodzia został odkryty w 1961 r., a w całości rozpoznany w 1962 r. podczas badań ekipy Iwony i Krzysztofa Dąbrowskich w jednym z rowów sondażowych (tzw. Sonda na łące), przecinającym południową część grodziska: sektor I, działki 498 i 499 (ryc. 1). Podczas kolejnych lat badań opracowywano pochodzące z niego materiały: ceramikę, kości zwierzęce, przedmioty drewniane, kamienne, metalowe i z innych surowców (por. rozdziały XVIII–XXIV w monografii stanowiska: Baranowski, Cyngot red. 2023). Weryfikowano również, metodami dendrochronologiczną i ¹⁴C, datowanie omawianego obiektu (Baranowski, Krąpiec 1998; Krąpiec 2009; datowanie innych struktur por. też Baranowski, Calderoni, Żukowski 2023). W 2007 r. został on, w rezultacie powstania rezerwatu archeologicznego, przysłonięty drewnianym budynkiem rekonstruowanej zabudowy grodu, nieodtwarzającym szczegółowych cech pierwotnego obiektu.

Do niedawna dominowało przypuszczenie, że budowla ta miała charakter mieszkalny, co wynikało z określania jej przez odkrywców mianem „chaty komesa” bądź „chaty z beczką”, utrwalonym w literaturze przedmiotu. Szczegółowy opis budynku

¹⁰ Sytuację tę zmienia w pewnym stopniu monografia pt. *Gród Kalisz-Zawodzie we wczesnym średniowieczu* (Baranowski, Cyngot red. 2023). W zamieszczonych w niej rozdziałach kilkunastu autorów zostały zebrane: problematyka dziejów grodu i historii jego badań, przegląd obiektów nieruchomych i źródeł ruchomych, zestawienie hipotez badawczych dotyczących grodu na Zawodziu, jego miejsca w państwie piastowskim i kulturze wczesnego średniowiecza, a także sugestie co do możliwych i pożądanych kierunków dalszych badań.

Ryc. 1. Plan grodziska Kalisz-Zawodzie z zaznaczonymi wykopami badawczymi. Odśłonięty w 1962 r. w niższej części grodziska obiekt, tzw. chata z beczką, oznaczony literą a i kolorem czerwonym.

Wg Dąbrowskiej 1968, ryc. 1;
opracowanie komputerowe R. Żukowski, D. Wyczółkowski

Fig. 1. Plan of the Kalisz-Zawodzie stronghold showing the location of excavated trenches. "Hut with a barrel", a feature uncovered in 1962 in the lower part of the stronghold site, marked as "a" and in red.

After Dąbrowska 1968, Fig. 1;
digital processing R. Żukowski, D. Wyczółkowski

Ryc. 2. Widok obiektu 1/62 z Kalisza-Zawodzia (tzw. chaty z beczką) podczas eksploracji górnego poziomu (głębokość 101,82 m n.p.m.). Bez skali.

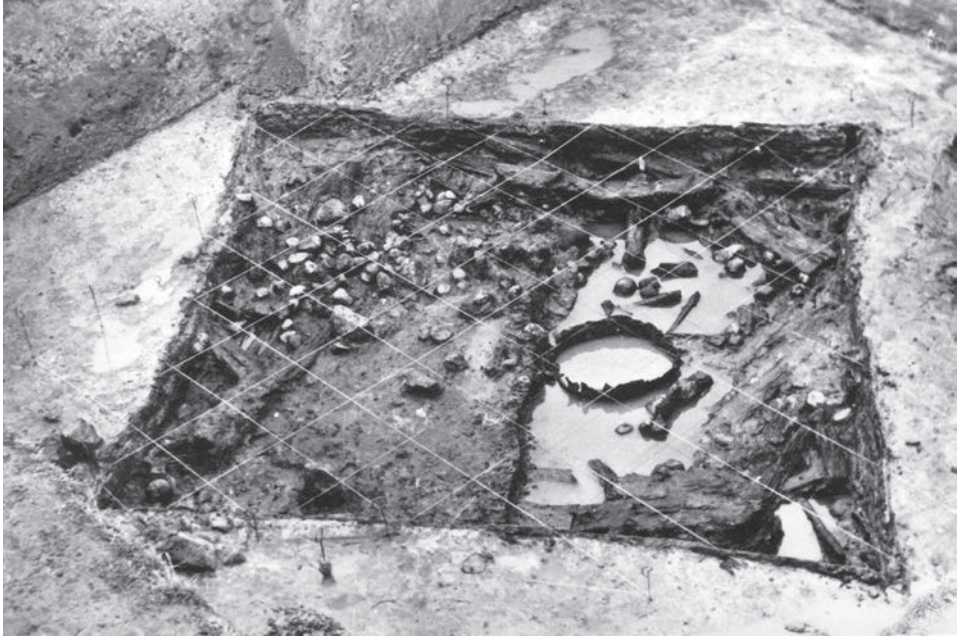
Wg Dąbrowskiej 1962, s. 18;
fot. K. Dąbrowski

Fig. 2. Feature 1/62 from Kalisz-Zawodzie ("Hut with a barrel") during exploration of the upper level (elevation 101.82 m asl). No scale.

After Dąbrowska 1962, p. 18;
photo K. Dąbrowski

1/62 podała w naukowym dzienniku badań i w kilku artykułach I. Dąbrowska (1962, s. 19–27, w tym 7 fotografii na s. 18, 20, 22; też 1968, s. 357–366; por. też Cyngot, Wyczółkowski 2023). Był to czworokątny obiekt drewniany, w planie zbliżony do kwadratu, o wymiarach około 3,90×4,20 m (długość boków: północny – 4,2 m, wschodni – 3,95 m, południowy – 3,9 m, zachodni – 3,9 m).

Górny poziom obiektu, zidentyfikowany pierwotnie jako „jedeny NW jego narożnik” (Dąbrowska 1962, s. 23), rozpoznano na głębokości 102,58 m n.p.m. Obiekt od poziomu 102,85 m n.p.m. przykrywała i w górnych partiach wypełniała układająca się nieckowato szarobrunatna warstwa. W warstwie tej na głębokości około 102,11–102,03 m n.p.m. odkryto palenisko oraz jamę o nieustalonej funkcji. Palenisko miało wymiary 1,0×0,8 m, było kształtu nieregularnego. Zbudowano je z niewielkich polnych kamieni umieszczonych na płacie przepalanej, ceglatego koloru gliny o miąższości około 10–15 cm (Dąbrowska 1962, s. 21, 23; też 1968, s. 359). Obok niego, po stronie południowej, znajdowała się jama o wymiarach 1,0×0,6 m, elipsoidalna w planie, półokrągła w profilu, miąższości około 40 cm, wyłożona drobnymi

Ryc. 3. Widok obiektu 1/62 z Kalisza-Zawodzia (tzw. chaty z beczką) podczas eksploracji wnętrza obiektu (głębokość 101,73–101,48 m n.p.m.).

Wg Dąbrowskiej 1962, s. 20;
 fot. K. Dąbrowski

Fig. 3. Feature 1/62 from Kalisz-Zawodzie ("Hut with a barrel") during exploration of the interior (elevation 101.73–101.48 m asl).

After Dąbrowska 1962, p. 20;
 photo K. Dąbrowski

kamieniami polnymi; odkryto w niej liczne niewielkie fragmenty naczyń glinianych¹¹. Ze względu na usytuowanie w warstwie przykrywającej obiekt 1/62, ani paleniska, ani jamy nie można traktować jako części pierwotnego założenia omawianego obiektu.

Drewniane belki tworzące boki obiektu 1/62 – uznane za ściany budynku – odsłonięto na poziomie 101,82–101,61 m n.p.m. (ryc. 2). Łącznie odkryto trzy poziomy zalegania belek drewnianych różnych wielkości, w tym niektórych ze śladami obróbki (ryc. 3). Poniżej, na głębokości 100,95–100,85 m n.p.m. zlokalizowano 4 belki podwalinowe, w przekroju prostokątne, tworzące w przybliżeniu zarys kwadratu (ryc. 4). Pod nimi, do głębokości 100,15 m n.p.m., znajdowało się kilka warstw drobnych kamieni, co do których odkrywcy sądzili, że stabilizowały występującą tu kurzawkę (Dąbrowska 1968, s. 359). Był to najniższy możliwy do uchwycenia poziom – z powodu obecności wody podskórnej.

¹¹ Jama odnotowana w dzienniku badań z 1962 r. nie była omawiana w późniejszych opracowaniach obiektu, podobnie jak posadowiony w górnej warstwie fragment drewnianej struktury określony w tymże dzienniku jako „jedyne NW jego narożnik” (Dąbrowska 1962, s. 23; por. też 1968).

Ryc. 4. Widok obiektu 1/62 z Kalisza-Zawodzia (tzw. chaty z beczką) podczas eksploracji na poziomie „belek podwalinowych” (głębokość 100,95–100,85 m n.p.m.). Bez skali.

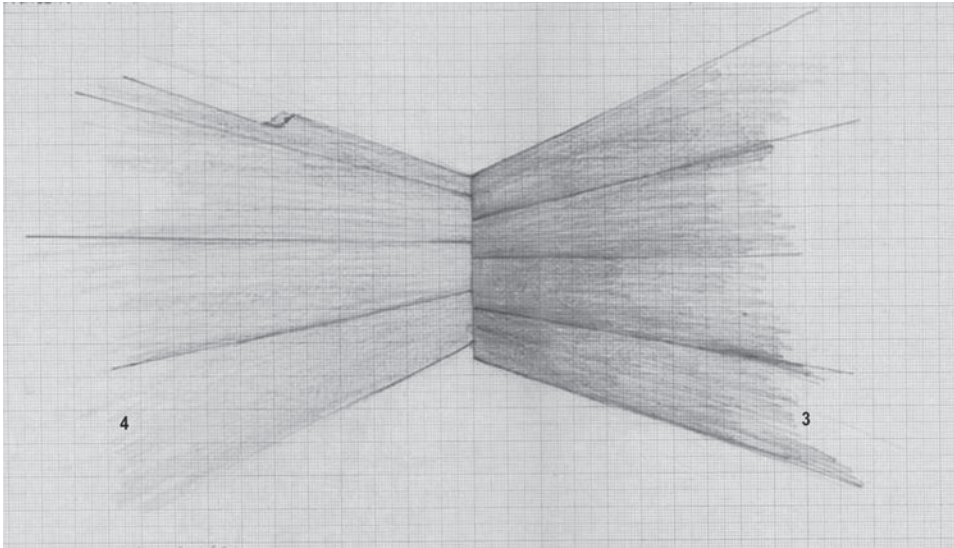
Wg Dąbrowskiej 1962, s. 22;
 fot. K. Dąbrowski

Fig. 4. Feature 1/62 from Kalisz-Zawodzie (“Hut with a barrel”) during exploration of the “foundation beams” (elevation 100.95–100.85 m asl). No scale.

After Dąbrowska 1962, p. 22;
 photo K. Dąbrowski

Belki ścian były płasko obrobione, z naturalnymi zaokrągleniami po bokach (tzw. płazy), o szerokości 25–32 cm. Zachowały się do wysokości 80–120 cm (ryc. 5), a ich pozostałości wynosiły: ściana północna (nr 1) – 87 cm (3 płazy, górny poziom 101,47 m n.p.m., dolny 100,60 m n.p.m.); ściana zachodnia (nr 2) – 1,06 m (3 płazy, 101,54–100,48 m n.p.m.); ściana południowa (nr 3) – 1,20 m (4 płazy, 101,66–100,46 m n.p.m.); ściana wschodnia (nr 4) – 92 cm (3 płazy, 101,60–100,68 m n.p.m.). W węglach budowli widoczne były zacięcia belek. Identyfikacja anatomiczna drewna dokonana na podstawie obserwacji makro- i mikroskopowych wskazała na wykonanie belek z sosny (Krąpiec 2008, s. 1, tabela 1; tenże 2009, s. 1). Drewno pozyskano w okresie 990–1050 A.D., na co wskazało datowanie ^{14}C próbki pobranej do badań dendrochronologicznych, por. Krąpiec 2009, s. 1).

Ruchomy inwentarz budynku był bardzo bogaty. Składały się nań liczne materiały masowe, przede wszystkim fragmenty ceramiki (Dąbrowska 1962; por. Kędzierski 2023a) oraz kości zwierzęce (Dąbrowska 1962; por. Kobryń, Serwatka 1984; Kobryń, Serwatka, Świeżyński 1984; Świeżyński, Serwatka, Kobryń 1989;

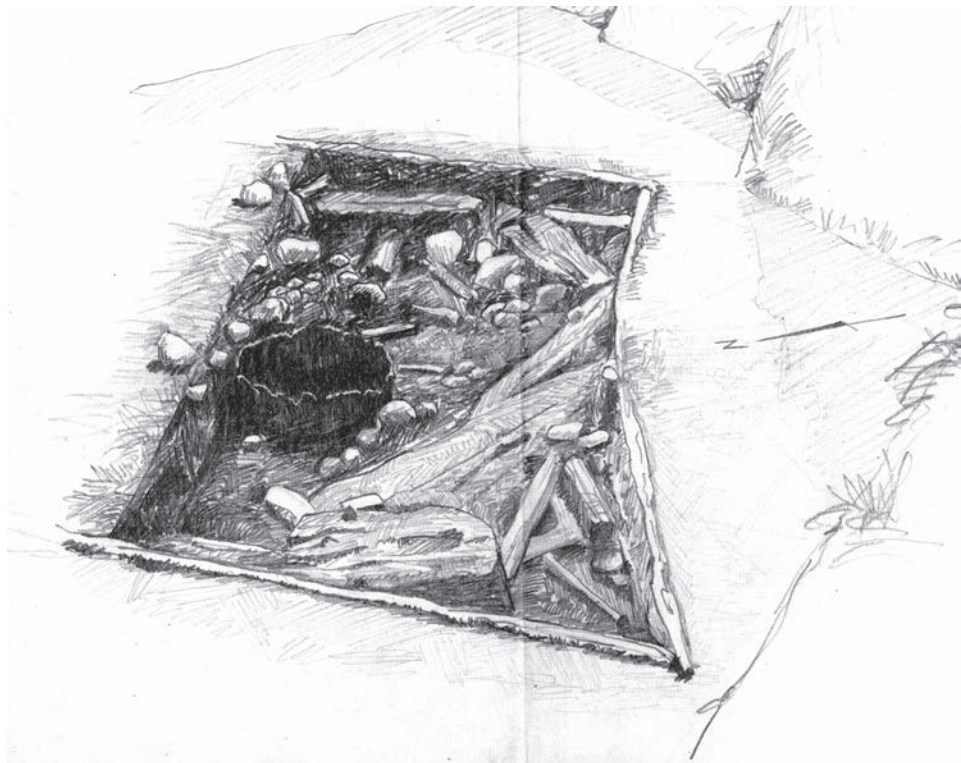
Ryc. 5. Narożnik obiektu 1/62 z Kalisza-Zawodzia, widok drewnianych ścian, nry: 3 – południowej i 4 – wschodniej od środka obiektu. Bez skali.

Rys. J. Tłomakowski, Archiwum IAE PAN,
opracowanie komputerowe D. Wyczółkowski

Fig. 5. Corner of the feature 1/62 from Kalisz-Zawodzie (“Hut with a barrel”), view of the wooden south (3) and east (4) walls from inside the feature. No scale.

Fig. J. Tłomakowski, IAE PAN Archives;
digital processing D. Wyczółkowski

Piątkowska-Małecka 2023b). Łącznie stwierdzono obecność 2175 szczątków zwierząt, przede wszystkim 5 czaszek końskich, także inne fragmenty kostne koni (900 okazów), kości bydła (789), świń (297), owiec (104), psów (44), dzików (23), jeleni (10), saren (5), żubrów (2), niedźwiedzia (1) (Dąbrowska 1968, s. 361). Ponadto odkryto około 200 przedmiotów wykonanych z różnych surowców, m.in. z metalu (Błoński 2023; Błoński, Baranowski 2023; Błoński, Makulski 2023), kości (Piątkowska-Małecka 2023a), gliny, kamienia i szkła (Rygiel 2023b). Wśród nich było wiele przedmiotów drewnianych związanych z produkcją bednarską: w części południowo-wschodniej, na głębokości około 101,60–100,50 m n.p.m., zlokalizowano m.in. dużą drewnianą beczkę z klepek (ryc. 6), w której odkryto czaszkę końską i kości konia, obok beczki drugą, zaś pod nią 3 dalsze czaszki, a ponadto kolejne przedmioty z drewna: części skopków, czerpak, jeden talerz cały i części kilku innych, łyżkę, tłuk ciesielski, miarę-łokieć, pławik z kory i inne (Dąbrowska 1962, s. 23, 25; też 1968, s. 356–372; Baranowski 1998, s. 50–51; Rygiel 2023a). W tej części budynku znajdowały się także wyroby ze skóry, m.in. podeszwa buta dziecięcego i miniaturowego oraz wierzchy obuwia (Dąbrowska 1962, s. 27). W górnej partii budynku zlokalizowano srebrną monetę „krzyżówkę” z XI w. (Kędziński 2023b, s. 305), pierścionek szklany oraz część drugiego, kolczyk srebrny, 4 kawałki oło-

Ryc. 6. Widok obiektu 1/62 z Kalisza-Zawodzia podczas eksploracji. Bez skali.

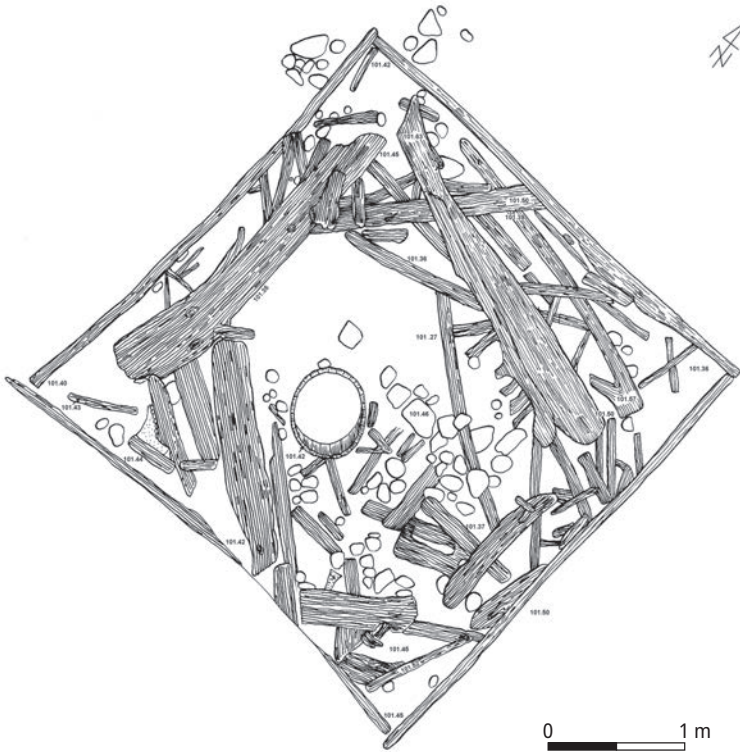
Rys. B. Pniewski, Archiwum IAE PAN,
opracowanie komputerowe D. Wyczółkowski

Fig. 6. Feature 1/62 from Kalisz-Zawodzie ("Hut with a barrel") during exploration. No scale.

Fig. B. Pniewski, IAE PAN Archives;
digital processing D. Wyczółkowski

wiu, w tym odważnik, i inne. Na poziomie 101,30–100,60 m n.p.m. znaleziono także 5 kabłąków (posrebrzanych?) od wiader (por. Dąbrowska 1962, s. 19–27; też 1968, s. 361; por. Błoński 2023). Materiał ruchomy pochodził najprawdopodobniej z 1 poł. XI w. W obiekcie 1/62 stwierdzono także niezwykle obfitość szczątków roślinnych. Spośród nasion zidentyfikowano pestki śliwy, wiśni i brzoskwini oraz orzechy laskowe (Dąbrowska 1962, s. 27).

Badacze obiektu nie odnotowali, by zabytki ruchome tworzyły jakieś szczególne strefy czy układy – poza czaszką końską umieszczoną w beczce i czterema kolejnymi znalezionymi w pobliżu beczki. Jako analogię do tej sytuacji odkrywcy wskazali czaszkę końską znaną z Sypniewie, pow. makowski, w obrębie studni zlokalizowanej na majdanie grodu; dla obu odkryć sugerowanym kontekstem kulturowym są nierozpoznane bliżej praktyki wierzeniowe (Dąbrowska 1968, s. 366; por. Biermann 2006, s. 68–69).

Ryc. 7. Plan obiektu 1/62 z Kalisza-Zawodzia (tzw. chaty z beczką).

Opracowanie komputerowe R. Żukowski

Fig. 7. Plan of feature 1/62 at Kalisz-Zawodzie (“Hut with a barrel”).

Digital processing R. Żukowski

Budynek 1/62 był dobrze zachowany (ryc. 7), do czego przyczynił się fakt jego posadowienia pomiędzy główną częścią grodu a tzw. ostrogą, stanowiącą część zewnętrznego pierścienia umocnień (por. Wyczółkowski 2023, s. 121–123). W znajdującym się tam obniżeniu terenu, w strefie przenikania wód podziemnych, dobrze przetrwały materiały organiczne – zarówno drewno, z którego wzniesiono budynek, jak i te, z których wykonane były odkryte w nim przedmioty. Jak już wspomniano, jest to obiekt, w przypadku którego badacze nie wykluczali, że pełnił funkcje mieszkalne, co dodatkowo sugerowało używanie w stosunku do niego określenia „chata” („chata z beczką”, „chata komesa”).

ANALIZA OBIEKTU 1/62 (TZW. CHATY Z BECZKĄ) Z UWZGLĘDNIENIEM PERSPEKTYWY ETNOLINGWISTYCZNEJ

Próba doszukania się możliwości, że budynek 1/62 z Kalisza-Zawodzia spełniał kluczowe dla domu funkcje – wskazane przy rekonstrukcji etnolingwistycznego konceptu DOM – prowadzi do wniosku, że ten kierunek interpretacji nie jest zasadny. Można nawet stwierdzić, że efektem analizy budynku 1/62 według kolejnych cech właściwych dla obiektów, które można uznać za domy, tj. umożliwiających zamieszkiwanie w nich, jest sfalsyfikowanie interpretacji budynku 1/62 jako domu. Bo chociaż nie można wykluczyć, że osoba, która znalazłaby się wewnątrz tego obiektu, lub dysponowała stałym do niego dostępem, mogłaby zyskać chwilowe (1) poczucie bezpieczeństwa czy (2) ochronę od zimna, a nawet okazjonalnie (5) zaspokoić głód czy dokonać pewnych prostych zabiegów (6) higieny osobistej, bądź sporadycznie (8) zając się jakiegoś rodzaju pracą wytwórczą, to jednak nie sposób przyjąć – gdyż nie wskazują na to żadne ślady materialne typowe dla obiektów mieszkalnych – że czynności tego rodzaju mogły się odbywać tam w sposób długotrwały, w oddzieleniu od otoczenia i w zamknięciu, a więc że miało miejsce ‘zamieszkanie’ tego obiektu. Tym bardziej nic nie wskazuje na (4) bycie tam z bliskimi, rodziną, (5) z poczuciem bycia u siebie (por. Bartmiński, Bielińska-Gardziel 2015, s. 96–98, 102–104). Nawet jeśli weźmiemy pod uwagę, że w rzeczywistości wczesnego średniowiecza znaczna część aktywności ludzi miała miejsce poza budynkiem mieszkalnym, to wszelka taka działalność pozostawia ślady materialne w najbliższym jego otoczeniu, czego w przypadku obiektu z Kalisza nie stwierdzono. Główny aspekt społeczny domu – jakim jest ‘zamieszkiwanie rodziny’, czy nawet pojedynczej osoby – można więc wykluczyć.

Analiza budynku 1/62 poprzez uwzględnienie elementów domu najczęściej poddawanych metaforyzacji (por. Bartmiński 2015b, s. 29) również nie przybliżyła do jego identyfikacji – ze względu na niekompletny stan zachowania relikwów, niewiele można o nich powiedzieć: nie zachował się dach lub elementy konstrukcyjne wskazujące na to, że w ogóle istniał (tj. zapewnienie ochrony), ani próg lub drzwi (tj. ustanowienie granicy między przestrzenią swoją i nieswoją, obcą) bądź okno (tj. dostęp światła i świata zewnętrznego). Nie wiadomo więc, gdzie te elementy mogłyby się znajdować, nie ma nawet pewności, czy wszystkie z nich stanowiły wyposażenie tego budynku. Zastanawia trudność (niemożność?) wskazania progu lub otworu drzwiowego, bowiem ściany zachowały się do wysokości 80–120 cm. Co prawda w przestrzeni obiektu zarejestrowano palenisko (zapewnienie ciepła), jednak zostało ono odkryte w górnych warstwach wypełniska (na poziomie 102,11–102,03 m n.p.m.), około 1,15 m powyżej belek podwalinowych (ich poziom to 100,95–100,85 m n.p.m.). Nie ma więc pewności, czy było elementem wyposażenia obiektu, czy może rozpalono je na pozostałościach budynku, gdy już nie funkcjonował w sposób pierwotnie zamierzony. Pozostają do rozważenia jedynie ściany (tj. ochrona, bezpieczeństwo), ale nie znamy nawet ich pierwotnej wysokości.

W obrębie obiektu 1/62 nie zaobserwowano też innych (poza wskazywanymi przez etnolingwistów) cech właściwych dla domów, podawanych m.in. w literaturze

archeologicznej i etnograficznej. Nie stwierdzono np. obecności konstrukcji lub moszczenia, które można byłoby identyfikować jako podłogę (mogłaby mieć formę klepiska, jednak taki poziom również nie został wyróżniony); kamienie-otoczaki znajdujące się w dolnej strefie obiektu zlokalizowane są jedynie na niewielkiej przestrzeni po jednej stronie drewnianej beczki. Mimo obecności licznych zabytków ruchomych, nie stwierdzono, by występowały w skupiskach, co mogłoby sugerować wydzielenie wewnątrz budowli stref o odmiennych funkcjach; układ materiału sprawia wrażenie zasypiska. Dodatkową przesłanką do precyzowania funkcji obiektu mogłyby być dane odnoszące się do poziomu lustra wody, ale to jednak dla okresu wczesnego średniowiecza jest nieuchwytnie. Wiemy jedynie, że obiekt położony był w stosunku do niego nisko, a ponadto cechowała je duża zmienność w poszczególnych etapach rozwoju grodu (por. Cyngot, Wyczółkowski 2023, s. 145).

Ponieważ z analizy wynika, że w przypadku budynku 1/62 z Kalisza-Zawodzia nie mamy do czynienia z obiektem mieszkalnym – domem, stosowane wobec niego określenie „chata” wydaje się nieadekwatne¹². Czy więc w związku z tym wchodziłby w grę aspekt instytucjonalny jego funkcjonowania, a ‘dom’ oznaczałby tu siedzibę jakiegoś rodzaju urzędu, instytucji, może jako obiekt związany z pojawiającym się w jego nazwie „komesem”? I kim byłby ów komes? Z pewnością nie „komesem Broniszem”, identyfikowanym według jednej z hipotez (do niedawna dominującej) na podstawie znaku wyrytego na ołowianej plombie, odkrytej na kaliskim grodzie (w warstwie I – niwelacyjnej, niediagnostycznej). Pojawianie się w dokumentach pisanych osoby o imieniu Bronisz można odnieść bowiem najwcześniej do możnowładcy z 2 poł. XII w. Najbardziej prawdopodobny właściciel tego znaku żył w 1 poł. XIII w. (por. Błoński 1998), zaś powstanie budynku datowane jest (metodą oznaczeń radiowęglowych wybranych słoików próbki drewna) na koniec X – 1 poł. XI w.¹³. O innych, wcześniejszych komesach, historia milczy. Ponadto, obiekt ten nie sprawia wrażenia siedziby instytucji możnowładcy, którą musiałyby wyróżniać cechy podkreślające jego prestiż (choć oczywiście to ocena subiektywna i dla obiektu z okresu wczesnego średniowiecza może nie być miarodajna, a ‘zasiedzenie’ instytucjonalne nie musi oznaczać pozostawienia równie trwałych śladów materialnych, jak ‘zamieszkanie’). Należy w tym miejscu wspomnieć, że interpretacja plomby ostatnio została zmieniona; według nowej hipotezy widoczny na niej znak miałby odzwierciedlać gągoliczką literę „ż” (zob. Błoński 2023, s. 236).

Wracając do obecnej w literaturze nomenklatury: nie była to więc ani „chata”, ani „komesa”. Może trafniejszy trop interpretacyjny wskazywałaby beczka? Warto przypomnieć, że była wykonana z klepek, że znajdowała się pośrodku budynku, i że odkryto w niej czaszkę konia, a pod beczką i obok jeszcze cztery dalsze takie

¹² Słowo „chata” ma znaczenie węższe i jest podrzędne (stanowi hiponim) w stosunku do słowa „dom”. Według definicji słownikowej, to „prosty chłopski dom, drewniany lub z gliny, zwykle kryty słomą” (*Inny słownik...* 2000, s. 161). Jest to jedno z określeń (podobnie jak „chałupa”, „kleć”, „izba”, czy regionalne „chyża”) stosowanych zamiennie do nazywania prostych form budowlanych (Pokropek 2019, s. 228).

¹³ „Pozyskanie drewna, z którego wykonano element konstrukcyjny badanej chaty, nastąpiło najprawdopodobniej w okresie 990–1050 A.D.” (Krapiec 2009).

czaszki (Dąbrowska 1962, s. 27). To znalezisko skłoniło odkrywców do podania jako analogii grodziska w Sypniewie, pow. makowski, gdzie czaszkę końską pozyskano ze studni (nr 1) usytuowanej na majdanie grodu (por. Górska 1968, s. 184; Biermann 2006, s. 66–67), i do wysunięcia sugestii, że „złożenie w interesującym nas budynku czterech czaszek pod beczką, a jednej w beczce, łączyło się z bliżej nam nie znanymi praktykami wierzeniowymi” (Dąbrowska 1968, s. 366). Te dwa kierunki interpretacji – „studnia” i „praktyki wierzeniowe” – nie muszą się wykluczać, choć np. Felix Biermann poprzestaje na podaniu przypuszczenia, że obiekt z Kalisza mógł być studnią, bez wyprowadzania dalszych hipotez (por. Biermann 2006, s. 66, przypis 51). Paweł Rygiel natomiast, nie odrzucając hipotezy, że obiekt 1/62 mógł być budynkiem mieszkalnym, wskazuje ponadto na możliwość używania znajdującej się w nim beczki jako zbiornika odwadniającego budynek (Rygiel 2023a, s. 341).

Czaszki końskie deponowane w studniach odkrywane są na ziemiach polskich głównie na stanowiskach z okresów wpływów rzymskich i wędrówek ludów (Gralak 2012, s. 115), natomiast obiekty z wczesnego średniowiecza, w których takie czaszki znajdowano, to na ogół budynki. Czaszki odkrywane były najczęściej pod progiem lub węglem budowlu i uważane za ofiary zakładzinowe. Tak kwalifikowana jest np. czaszka konia z Wrocławia-Ostrowa Tumskiego, znaleziona pod podwaliną budynku z początku XI w., uznanego za świątynię pogańską wzniesioną podczas reakcji pogańskiej w latach trzydziestych tego wieku (Moździoch 2004; Buko 2005, s. 267). Interpretacja ta spotkała się jednak z krytyką, w której wskazywano na niemożność jednoznacznego rozstrzygnięcia charakteru obiektu z Wrocławia (Sikorski 2007, s. 393–394).

Hipoteza, że budynek 1/62 z Kalisza-Zawodzia może być ‘domem’ w ostatnim, najmniej często pojawiającym się w badaniach etnolingwistycznych znaczeniu – ‘domem bóstwa’ (jakkolwiek pojmowanym), miejscem obecności i sprawowania *sacrum* – lepiej tłumaczyłaby nietypowość tego obiektu w sytuacji, gdy niemożliwe do utrzymania jest przypisywanie mu funkcji mieszkalnych, produkcyjnych czy związanych ze sprawowaniem władzy, choćby na poziomie lokalnego grodu.

Trudno o jednoznaczne wskazanie, czy dane miejsce lub obiekt uznawane były we wczesnym średniowieczu za sakralne. Trudność tę potęguje sama natura zjawiska, problemy metodologiczne oraz nie dość zaawansowany stan badań nad wierzeniami pogańskimi we wczesnym średniowieczu na terenie ziem polskich (por. Słupecki 2006, s. 63). W literaturze archeologicznej wskazuje się kryteria, które umożliwiłyby identyfikowanie sanktuariów; byłyby to: powtarzalność formy obiektu, kategoria odkrycia (konieczności ustalania przez budowniczych na podstawie wskazań „sił wyższych” właściwego dla sanktuarium miejsca), nadzwyczajność, nietypowość miejsca i obiektu (za Carstensem Colpe, por. Makiewicz, Prinke 1981, s. 63–64). Jeśli zaś idzie o składanie ofiar, to wskazuje się, że, po pierwsze, czynność ta powinna mieć charakter intencjonalny i, po drugie, mimo iż nie jest konieczne zakładanie, że składający ofiarę byli wyznawcami bóstwa, któremu ją składali, to jednak konieczne jest założenie, że pozostawali oni w relacji z określoną społecznością, w obrębie której funkcjonowali jako ofiarnicy (za C. Colpe, por. Makiewicz,

Prinke 1981, s. 64). Również ta propozycja została poddana krytyce – jako mająca niewielką użyteczność badawczą ze względu na niespecyficzność przyjętych kryteriów wyróżniania miejsc sakralnych (Sikorski 2007, s. 380–382).

Mając tę debatę na uwadze, można stwierdzić, że odniesienie teoretycznej charakterystyki miejsc lub obiektów kultu pogańskiego do grodu w Kaliszu nie pozwala na jednoznaczne potwierdzenie bądź wykluczenie identyfikacji budowli 1/62 jako obiektu o funkcji sakralnej. Cechy ośrodka kaliskiego i obiektu 1/62, które pozwalają na stawianie takiej hipotezy, są następujące: po pierwsze, „jeśli (te) świątynie istniały, to stanowiły integralną część głównych ośrodków osadnictwa, handlu i władzy” (Słupecki 2006, s. 66); po drugie, wstęp do budynków stanowiących pogańskie obiekty kultu był dla wiernych zakazany, „mogły być stosunkowo małe, musiała natomiast przed nimi istnieć wolna przestrzeń, pozwalająca ludziom zbierać się tam podczas świąt” (Słupecki 2006, s. 71, 72); po trzecie, miejscami składania ofiar, „sanktuarium, rodzajem ołtarza, mogły być duże bruki i nasypy kamienne” (Słupecki 2006, s. 70). Punkt trzeci mógłby odnosić się do kamiennego kurhanu z Zawodzia (Baranowski 1998, s. 47–48; tenże 2023a, s. 183–184). Inne wskazywane przykłady tego rodzaju miejsc, mogących pełnić funkcje ofiarne, to nasyp z kamieni odkryty przy kościele św. Jerzego na Górze Lecha w Gnieźnie (Sawicki 2018, s. 153–162), a także niewielki kamienny kopczyk przy relikwach jedenastowiecznej bazyliki w Kałdusie (Chudziak 2003; por. też Słupecki 2006, s. 70). Natomiast w odniesieniu do obiektu 1/62 z Zawodzia funkcję ofiary przywodzą na myśl końskie głowy – złożone w beczce i obok beczki wkopanej w dolny poziom tego obiektu (na temat rytuałów związanych z ofiarami z koni u Słowian, por. Makowiecki i in. 2022, i u Prusów, por. Wyczółkowski, Makowiecki 2009).

Warto przytoczyć w tym kontekście także opinię Stanisława Kurnatowskiego o specjalnej roli wysp rzecznych trudno dostępnych, położonych na terytoriach wspólnot plemiennych – w tym Kalisza i Międzyrzecza; te naturalnie obronne miejsca mogły stanowić bezpieczną przestrzeń, wykorzystywaną do przechowywania rezerw żywnościowych lokalnej wspólnoty, mogły tam odbywać się wspólnotowe zebrania i obrzędy kultowe (por. Kurnatowski 2015, s. 466). Dla porządku warto też odnotować wspomniane w literaturze interpretacje odkrywanych we wczesnośredniowiecznych grodziskach płytkich studni o wodzie złej jakości – jako sadzawek kultowych, w których miały miejsce jakiegoś rodzaju obrzędy akwaticzne (Chudziak 2003, s. 49–56; Kara 2009, s. 196; por. Chrzan 2014, s. 214; Cyngot, Wyczółkowski 2023). Opinie te podważałaby jednak stosunkowo późna, jak na tego rodzaju praktyki, data (990–1050 A.D.) pozyskana z belek obiektu 1/62 z Kalisza-Zawodzia (Krąpiec 2009).

Podsumowując przytoczone dane i argumenty, nie sposób przyjąć, że obiekt 1/62 z Kalisza-Zawodzia był budynkiem mieszkalnym i nie sposób jednoznacznie odrzucić koncepcję o jego charakterze kultowym. Najprawdopodobniej był to rodzaj studni (lub sadzawki), przy której, być może okazjonalnie, odbywały się, raczej w krótkim czasie bezpośrednio po jej wybudowaniu, jakieś obrzędy związane z wodą, w związku z którymi w dolny poziom obiektu wkopano drewnianą beczkę, a w niej, pod nią i obok niej zdeponowano głowy (czaszki) koni. Studnia stopniowo podlegała zamulaniu i zasypywana była destrukcjami rozmaitych przed-

miotów użytkowych i zwierzęcych szczątków kostnych. W końcowej fazie istnienia obiektu 1/62, gdy już nie pełnił funkcji studni i został zasypany, w górnej części jego wypełniska zostało pobudowane palenisko. Hipoteza, że obiekt 1/62 był studnią, ma jednak także aspekty wymagające namysłu. Przede wszystkim, po umieszczeniu w beczce i obok beczki głów koni problematyczne byłoby korzystanie z wody z niej pochodzącej. Ponadto obiekt ten, jak na studnię, ma stosunkowo duże rozmiary (3,90×4,20 m)¹⁴.

KWESTIA ZABUDOWY WNEŹTRZA GRODU KALISZ-ZAWODZIE

W kontekście sfalsyfikowania funkcji obiektu 1/62 jako budynku mieszkalnego – również poprzez odwołanie do analizy etnolingwistycznego konceptu DOM, należy podkreślić brak potwierdzenia, że w obrębie grodu na Zawodziu istniała zwarta strefa zabudowy o charakterze mieszkalnym (por. ostatnio Cyngot, Wyczółkowski 2023). Powraca w związku z tym pytanie o to, gdzie mieszkała ludność związana z grodem. Wskazywane są rejony wokół Zawozdia, szczególnie osady przygro-dowe zlokalizowane na północny zachód od grodu, przy ulicy Bolesława Pobożnego (Kędzierski, Wyczółkowski 2016, s. 83), a także na terenie osady Stare Miasto, gdzie odkryto obiekty o charakterze gospodarczym, a najstarszy z obiektów mieszkalnych datowany jest na połowę XI w. (informacja ustna D. Wyczółkowskiego, por. też Kędzierski, Wyczółkowski 2016). Jednak i tam nie odkryto zwartej strefy mieszkalnej. Badacze tego miejsca sądzą, że wczesnośredniowieczne obiekty mieszkalne znajdowały się bliżej obecnej ulicy Stare Miasto i dziś są niedostępne lub zostały zniszczone przez nowożytną i współczesną zabudowę (Kędzierski, Wyczółkowski 2016, s. 87). Rozważany jest też przypadek grodu na Ostrowie Tumskim w Poznaniu, gdzie zabudowę ulokowano na odcinku najstarszej części wału, który przestał pełnić funkcję obronną (Wiślański 1960, s. 24). Na grodzie kaliskim nie odkryto dotychczas także *palatium*. Są to znaczące ograniczenia interpretacyjne przy analizowaniu roli grodu w Kaliszu na Zawodziu w tzw. okresie plemiennym i w okresie panowania wczesnej dynastii piastowskiej.

Szczególnie godny podkreślenia jest fakt, że pośród dotychczas odsłoniętych na tym grodzie obiektów z wszystkich etapów jego funkcjonowania, nie znaleziono typowych pozostałości zwartej zabudowy mieszkalnej, ale – poza umocnieniami obronnymi – obiekty związane z kultem, w różnych jego przejawach: kamienny kurhan (z okresu plemiennego), oraz sukcesywnie po sobie następujące świątynie chrześcijańskie – drewnianą i kamienną (w kilku kolejnych fazach budowlanych), wokół których rozpościerał się cmentarz (Baranowski 1998, s. 52–56; tenże 2023a). W tym kontekście uznanie budynku 1/62 („z beczką”), za studnię (sadzawkę ?) związaną z jakimiś formami wierzeń i wynikających z nich obrzędów nie musi wydawać się nieprawdopodobne.

¹⁴ Porównywane do obiektu z Kalisza studnie z grodu w Łęczycy, o podobnej konstrukcji, są mniejsze: największa z nich ma boki o długości 2,15×2,00 m (Głosek 1989, s. 30).

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

- Anusiewicz J. 1999, *Problematyka językowego obrazu świata w poglądach niektórych językoznawców i filozofów niemieckich XX wieku*, [w:] *Językowy obraz świata*, J. Bartmiński red., Lublin, s. 261–289.
- Bajburin A.K. 1983, *Žiliše v obráдах i predstavleniáh vostočnyh slavân*, Leningrad.
- Bajburin A.K. 1990, *W sprawie opisu struktury słowiańskiego rytuału budowniczego*, „Polska Sztuka Ludowa”, 44/3, s. 62–69.
- Baranowski T. 1990, *Krzysztof Dąbrowski – archeolog Kalisza*, „Rocznik Kaliski”, 22, s. 47–57.
- Baranowski T. 1998, *Gród w Kaliszu – Badania, odkrycia, interpretacje*, [w:] *Kalisz wczesnośredniowieczny. Materiały sesji Kalisz, 15 czerwca 1998*, T. Baranowski red., Kalisz, s. 39–64.
- Baranowski T. 2023a, *Cmentarzysko pogańskie i cmentarz przykościelny na grodzisku Kalisz-Zawodzie*, [w:] *Gród Kalisz-Zawodzie we wczesnym średniowieczu*, T. Baranowski, D. Cyngot red., Origines Polonorum, 17, Warszawa, s. 183–187.
- Baranowski T. 2023b, *Etapy prac wykopaliskowych oraz stosowane metody badawcze i dokumentacyjne*, [w:] *Gród Kalisz-Zawodzie we wczesnym średniowieczu*, T. Baranowski, D. Cyngot red., Origines Polonorum, 17, Warszawa, s. 27–31.
- Baranowski T., Calderoni G., Żukowski R. 2023, *Gród na Zawodziu w Kaliszu w świetle nowych wyników datowań ¹⁴C*, [w:] *Gród Kalisz-Zawodzie we wczesnym średniowieczu*, T. Baranowski, D. Cyngot red., Origines Polonorum, 17, Warszawa, s. 107–112.
- Baranowski T., Cyngot D. red. 2023, *Gród Kalisz-Zawodzie we wczesnym średniowieczu*, Origines Polonorum, 17, Warszawa.
- Baranowski T., Krąpiec M. 1998, *Ausgrabungen auf dem frühmittelalterlichen Burgwall von Kalisz (Dendrodaten)*, [w:] *Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel- und Osteuropa*, J. Henning, A. Ruttikay red., Bonn, s. 249–256.
- Bartmiński J. 2007, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin.
- Bartmiński J. 2009, *Stereotypy mieszkają w języku. Studia etnolingwistyczne*, Lublin.
- Bartmiński J. 2015a, *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów – co zawiera, na jakich zasadach się opiera, dla kogo jest przeznaczony?*, [w:] *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, J. Bartmiński red., 1, J. Bartmiński, I. Bielińska-Gardziel, B. Żywicka, DOM, Lublin, s. 7–13.
- Bartmiński J. 2015b, *DOM – koncept uniwersalny i specyficzny kulturowo*, [w:] *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, J. Bartmiński red., 1, J. Bartmiński, I. Bielińska-Gardziel, B. Żywicka, DOM, Lublin, s. 15–33.
- Bartmiński J., Bielińska-Gardziel I. 2015, *Polski językowo-kulturowy obraz domu i jego profile*, [w:] *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, J. Bartmiński red., 1, J. Bartmiński, I. Bielińska-Gardziel, B. Żywicka, DOM, Lublin, s. 89–121.
- Biermann F. 2006, *Sypniewo. Ein frühmittelalterlicher Burg-Siedlungskomplex in Nordmasowien / Wczesnośredniowieczny kompleks osadniczy na północnym Mazowszu*, Archeologia Mazowska i Podlasia. Studia i Materiały, 4, Warszawa.
- Błoński M. 1998, *Plomba ze znakiem „komesa Bronisza” znaleziona na grodzisku Kalisz-Zawodzie*, [w:] *Kalisz wczesnośredniowieczny. Materiały sesji Kalisz, 15 czerwca 1998*, T. Baranowski red., Kalisz, s. 85–90.
- Błoński M. 2023, *Wybrane zabytki metalowe z grodziska Kalisz-Zawodzie*, [w:] *Gród Kalisz-Zawodzie we wczesnym średniowieczu*, T. Baranowski, D. Cyngot red., Origines Polonorum, 17, Warszawa, s. 235–261.

- Błoński M., Baranowski T. 2023, *Narzędzia złotnicze i inne ślady działalności złotniczej z grodziska na Zawodziu w Kaliszu*, [w:] *Gród Kalisz-Zawodzie we wczesnym średniowieczu*, T. Baranowski, D. Cyngot red., *Origines Polonorum*, 17, Warszawa, s. 263–273.
- Błoński M., Makulski I. 2023, *Broń oraz elementy oporządzenia jeździeckiego i rzędu końskiego z grodziska Kalisz-Zawodzie*, [w:] *Gród Kalisz-Zawodzie we wczesnym średniowieczu*, T. Baranowski, D. Cyngot red., *Origines Polonorum*, 17, Warszawa, s. 275–301.
- Buko A. 2005, *Archeologia Polski wczesnośredniowiecznej. Odkrycia – hipotezy – interpretacje*, Warszawa.
- Chrzan K. 2014, *Uwagi do studiów nad osadnictwem wschodniego dorzecza Baryczy od 2 poł. IX w. do poł. XI w.*, [w:] *Funkcje grodów w państwach wczesnośredniowiecznej Europy Środkowej. Społeczeństwo, gospodarka, ideologia*, K. Chrzan, S. Moździoch, K. Czapla red., Wrocław–Głogów, s. 191–225.
- Chudziak W. 2003, *Wczesnośredniowieczna przestrzeń sakralna In Culmine na Pomorzu Nadwiślańskim*, Toruń.
- Ciesielska A. 1998, *Archeolog – interpretator czy twórca źródła archeologicznego i minionej rzeczywistości*, [w:] *Interpretacja jako konstrukcja*, J. Topolski red., Poznań, s. 63–70.
- Cyngot D., Wycórkowski D. 2023, *Zabudowa mieszkalno-gospodarcza w obrębie grodu na Zawodziu*, [w:] *Gród Kalisz-Zawodzie we wczesnym średniowieczu*, T. Baranowski, D. Cyngot red., *Origines Polonorum*, 17, Warszawa, s. 143–153.
- Dąbrowska I. 1962, *Kalisz-Zawodzie grodzisko. Dziennik naukowy 1962-1965*, rękopis ze zdjęciami przechowywany w Archiwum IAE PAN w Warszawie.
- Dąbrowska I. 1968, *Badania archeologiczne na Zawodziu w Kaliszu w latach 1961-1964*, „Rocznik Kaliski”, 1, s. 350–372.
- Demetrykiewicz W. 1904, *Wystąpienie Włodzimierza Demetrykiewicza na posiedzeniu 27 stycznia 1904, między innymi na temat wykopalisk na Zawodziu*, „Materiały Antropologiczne, Archeologiczne i Etnograficzne Komisji Antropologicznej Akademii Umiejętności w Krakowie”, 8, s. xi.
- Głosek M. 1989, *Studnie*, [w:] *Łęczycza wczesnośredniowieczna*, 2, A. Abramowicz, A. Nadolski, T. Poklewski, J. Wieczorek red., *Polskie Badania Archeologiczne*, 27, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, s. 30–35.
- Górska I. 1968, *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych w Sypniewie, pow. Maków Mazowiecki, w latach 1964 i 1965*, „Sprawozdania Archeologiczne”, 19, s. 184–189.
- Gralak T. 2012, „Użył jak pies w studni”, czyli o pochówkach zwierzęcych z osady w Polwicy-Skrzypniku, pow. Olawa, z późnego okresu wpływów rzymskich i początku okresu wędrówek ludów, „Przegląd Archeologiczny”, 60, s. 107–132.
- Grzegorzyczkowa R. 2011, *Jeszcze o rozumieniu JOS-u w perspektywie badań porównawczych*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury”, 23, s. 217–225.
- Grzeszczak M. 2015, *DOM (HAUS i HEIM) w języku niemieckim*, [w:] *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, J. Bartmiński red., 1, J. Bartmiński, I. Bielińska-Gardziel, B. Żywicka, *DOM*, Lublin, s. 311–342.
- Hensel W. 1959, *Kalisz (Zawodzie), Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, 3, Warszawa, s. 21–26.
- Herbich T. 2016, *Krzysztof Dąbrowski w Kaliszu: o początkach polskiej geofizyki*, [w:] *Wokół początków Kalisza. 60 lat Stacji Archeologicznej Instytutu Archeologii i Etnologii PAN w Kaliszu*, A. Kędziński red., Warszawa–Kalisz, s. 37–45.
- Inny słownik...* 2000, *Inny słownik języka polskiego*, 1–2, M. Bańko red. nac., oprac. haseł M. Bańko i in., Warszawa.

- Ivanov V. V., Gamkrelidze T. V. 1984, *Indoeuropejskij ęzyk i indoeuropejcy*, Tbilisi.
- Kara M. 2009, *Najstarsze państwo Piastów – rezultat przełomu czy kontynuacji? Studium archeologiczne*, Poznań.
- Kędzierski A. 2023a, *Ceramika z grodziska na Zawodziu. Wstępna charakterystyka na przykładzie zabytków z „budynku z beczką” i wykopu 9C na majdanie*, [w:] *Gród Kalisz-Zawodzie we wczesnym średniowieczu*, T. Baranowski, D. Cyngot red., *Origines Polonorum*, 17, Warszawa, s. 201–233.
- Kędzierski A. 2023b, *Monety średniowieczne z grodziska w Kaliszu-Zawodziu*, [w:] *Gród Kalisz-Zawodzie we wczesnym średniowieczu*, T. Baranowski, D. Cyngot red., *Origines Polonorum*, 17, Warszawa, s. 303–312.
- Kędzierski A., Wyczółkowski D. 2016, *Stare Miasto Kalisz. 60 lat badań Instytutu Archeologii i Etnologii PAN*, [w:] *Wokół początków Kalisza. 60 lat Stacji Archeologicznej Instytutu Archeologii i Etnologii w Kaliszu*, A. Kędzierski red., Warszawa–Kalisz, s. 81–103.
- Kobryń H., Serwatka S. 1984, *Szczątki kostne świni domowej (*Sus scrofa f. domestica* L. 1758) w materiale wykopaliskowym z średniowiecznego grodu w Kaliszu-Zawodziu*, „*Archeologia Polski*”, 29/2, s. 415–425.
- Kobryń H., Serwatka S., Świeżyński K. 1984, *Charakterystyka morfologiczna szczątków bydła z wykopalisk archeologicznych na terenie średniowiecznego grodu w Kaliszu-Zawodziu*, „*Archeologia Polski*”, 29/2, s. 399–413.
- Kobyliński Z. 2012, *Etnoarcheologia*, [w:] *Przeszość społeczna. Próba konceptualizacji*, S. Tabaczyński, A. Marciniak, D. Cyngot, A. Zalewska red., Poznań, s. 721–731.
- Krąpiec M. 2008, *Datowanie bezwzględne prób drewna z Kalisza-Zawodzia*, maszynopis przechowywany w Archiwum IAE PAN w Warszawie.
- Krąpiec M. 2009, *Datowanie bezwzględne próbki drewna z tzw. chałupy „Komesa” z Kalisza-Zawodzia*, maszynopis przechowywany w Archiwum IAE PAN w Warszawie.
- Kurnatowski S. 2015, *Ogólne omówienie wyników badań*, [w:] *Międzyrzecz. Gród i zamek w wiekach IX–XIV*, S. Kurnatowski red., *Origines Polonorum*, 8, Warszawa, s. 465–499.
- Leksykon...* 2015, *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, J. Bartmiński red., 1, J. Bartmiński, I. Bielińska-Gardziel, B. Żywicka, DOM, Lublin.
- Makiewicz T., Prinke A. 1981, *Teoretyczne możliwości identyfikacji miejsc sakralnych*, „*Przegląd Archeologiczny*”, 28, s. 57–90.
- Makowiecki D., Chudziak W., Szczepanik P., Janeczek M., Pasicka E. 2022, *Horses in the Early Medieval (10th–13th c.). Religious rituals of Slavs in Polish areas – an archaeozoological, archaeological and historical overview*, „*Animals*”, 12/17, s. 2282 [<https://doi.org/10.3390/ani12172282>].
- Marciniak A. 2012, *Teoria w archeologii*, [w:] *Przeszość społeczna. Próba konceptualizacji*, S. Tabaczyński, A. Marciniak, D. Cyngot, A. Zalewska red., Poznań, s. 84–116.
- Moździoch S. 2004, *Wrocław-Ostrów Tumski in the Early Middle Ages*, [w:] *Polish Lands at the turn of the first and the second Millennium*, P. Urbańczyk red., Warszawa, s. 319–338.
- Narodowy...* 2008–2012, *Narodowy Korpus Języka Polskiego*, nkjp, dostęp 30.06.2023.
- Piątkowska-Małecka J. 2023a, *Średniowieczne wyroby z surowca kościanego z grodziska w Kaliszu-Zawodziu*, [w:] *Gród Kalisz-Zawodzie we wczesnym średniowieczu*, T. Baranowski, D. Cyngot red., *Origines Polonorum*, 17, Warszawa, s. 315–333.
- Piątkowska-Małecka J. 2023b, *Zwierzęta w życiu mieszkańców wczesnośredniowiecznego grodu na Zawodziu w Kaliszu w świetle dawnych i aktualnych wyników badań archeozoologicznych*, „*Archeologia Polski*”, 68, s. 251–284
- Piekut-Brodzka D. 2006, *Bezdomność*. Warszawa.

- Pokropek M. 2019, *Etnografia. Materialna kultura ludowa Polski na tle porównawczym*, Warszawa.
- Popielska-Grzybowska J., Harper J.B. 2015, *Językowo-kulturowy obraz DOMU (HOME) we współczesnym angielskim brytyjskim*, [w:] *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, J. Bartmiński red., 1, J. Bartmiński, I. Bielińska-Gardziel, B. Żywicka, DOM, Lublin, s. 343–372.
- Rygiel P. 2023a, *Przedmioty z drewna i kory z grodziska Kalisz-Zawodzie*, [w:] *Gród Kalisz-Zawodzie we wczesnym średniowieczu*, T. Baranowski, D. Cyngot red., Origines Polonorum, 17, Warszawa, s. 335–349.
- Rygiel P. 2023b, *Przedmioty z gliny, kamienia i szkła z grodziska Kalisz-Zawodzie*, [w:] *Gród Kalisz-Zawodzie we wczesnym średniowieczu*, T. Baranowski, D. Cyngot red., Origines Polonorum, 17, Warszawa, s. 351–367.
- Sawicki T. 2018, *Wyniki badań nieinwazyjnych i wykopaliskowych przy kościele św. Jerzego*, [w:] *Gniezno. Wczesnośredniowieczny zespół grodowy*, T. Sawicki, M. Bis red., Origines Polonorum, 11, Warszawa, s. 147–162.
- Sikorski D.A. 2007, *Świątynie pogańskich Słowian – czyli o tym, jak je stworzono*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, 3049, s. 377–406.
- Skibińska E., Vivian A. 2015, *Dom à la française: w poszukiwaniu pojęcia bazowego*, [w:] *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, J. Bartmiński red., 1, J. Bartmiński, I. Bielińska-Gardziel, B. Żywicka, DOM, Lublin, s. 373–399.
- Słupecki L.P. 2006, *Miejsca kultu pogańskiego w Polsce na tle badań nad wierzeniami Słowian*, [w:] *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w Polsce – 15 lat później*, W. Chudziak, S. Moździoch red., Toruń–Wrocław–Warszawa, s. 63–82.
- Świeżyński K., Serwatka S., Kobryń H. 1989, *Szczątki konia, Equus Przewalskii F. Caballus (Pallas 1811)*, w materiałach wykopaliskowych z średniowiecznego grodu w Kaliszu-Zawodziu, „Archeologia Polski”, 34/2, s. 391–427.
- Topolski J. 1998, *Zamiast przedmowy: interpretacja jako konstrukcja*, [w:] *Interpretacja jako konstrukcja*, J. Topolski red., Poznań, s. 7–14.
- Trigger B. 2006, *A history of archaeological thought*, Cambridge.
- Wiślański T. 1960, *Badania wykopaliskowe w Poznaniu na posesji Ostrów Tumski 11 w roku 1948*, [w:] *Poznań we wczesnym średniowieczu*, II, W. Hensel red., Wrocław–Warszawa, s. 7–65.
- Woroniecka G. 2007, *Wstęp*, [w:] *Co znaczy mieszkać. Szkice antropologiczne*, G. Woroniecka red., Warszawa, s. 13–27.
- Wyczółkowski D. 2023, *System obrony stałej grodu Kalisz-Zawodzie*, [w:] *Gród Kalisz-Zawodzie we wczesnym średniowieczu*, T. Baranowski, D. Cyngot red., Origines Polonorum, 17, Warszawa, s. 115–141.
- Wyczółkowski M., Makowiecki D. 2009, *Horse sacrifices in Prussia in the Early Middle Age period. Ritual area Poganowo site IV, Olsztyn province (Poland)*, „Archaeologia Baltica”, 11, s. 295–304.
- Zalewska A. 2011, *Archeologiczny „palimpsest” jako specyficzna postać interakcji teraźniejszości z...*, [w:] *Współczesne oblicza przeszłości*, A. Marciniak, D. Minta-Tworzowska, M. Pawleta red., Poznań, s. 115–130.
- Ziółkowski M. 1987, *Etnolingwistyka*, [w:] *Słownik etnologiczny. Terminy ogólne*, Z. Staszczak red., Warszawa–Poznań, s. 94–97.

DOROTA CYNGOT

THE FUNCTION OF THE “HUT WITH A BARREL” (FEATURE
1/62) FROM THE KALISZ-ZAWODZIE STRONGHOLD:
AN ETHNOLINGUISTIC APPROACH

S u m m a r y

A case study of the function of Feature 1/62, excavated in 1962 at the early medieval Kalisz-Zawodzie stronghold site, showcases the application of premises and methods of the ethnolinguistic Linguistic Worldview (LWV; Polish acronym JOS) in archaeology. This anthropological and cultural study approach, directed by linguist, Slavist and folklorist Jerzy Bartmiński (1939–2022) and developed by the ethnolinguistic community in Lublin, Wrocław, Warsaw and Opole, creates a shared research platform for linguistic studies and disciplines engaged in studying broadly understood culture, thus also archaeology. The EtnoJOS program, separated from LWV (in Polish - JOS), has centered research on folk culture—a traditional, anthropocentric culture with features of long duration—by examining linguistic stereotypes, understood as popularized and repetitive mental shortcuts, generalizations, forms of reference. In a word, common cognitive structures needed to find one’s bearings in the world.

In the most general terms, the linguistic worldview is described as an interpretation of reality contained in the language, variously verbalized, that can be put down in the form of a set of judgments about the world (Bartmiński 2007, p. 12). In this project, the relationship between linguistic and cultural phenomena, in the latter case including material culture, is studied through an analysis of concepts, that is, words expressing values, considered particularly important for analyzing culture understood here as a universal phenomenon, allowing different cultures to be compared among themselves.

The ethnolinguistic concept of HOME was chosen as particularly useful for archaeological analyses because of its relationship to a building of human habitation (a house), one of the key elements of material culture. The concept was adopted in this case in view of the standing archaeological interpretations of Feature 1/62 from the Kalisz-Zawodzie site as a “hut with a barrel” or “hut of the *comes*”, countered in the literature by the functional attributions of this feature as a cult place or a well. This feature, which measures 4.2 m by 3.9 m, was constructed of flat-hewn beams of pinewood from trees cut down sometime around 990–1050 A.D. as indicated by radiocarbon dating of a sample taken for dendrochronological analysis. The feature was filled with animal bone remains, potsherds and numerous, often damaged artifacts made of wood, metal, leather and glass. The objects did not form any apparent clusters within the fill. The only distinct structure was a barrel constructed of wooden staves, dug into the floor in the center of this feature. Skulls of horses were found inside and around it: one skull inside the barrel, another one next to it and three others under the barrel.

The functional characteristic of a ‘home’ in ethnolinguistic research encompasses: (1) a sense of security, (2) shelter from the cold, (3) sleep and relaxation, (4) being together with family, relatives, (5) alleviating hunger, (6) personal hygiene, (7) transmission of cultural models, (8) performing professional work. A cognitive definition of the concept of HOME runs as follows: (1) a place where (2) someone (family) (3) lives (4) separated from the surroundings, in private/non-public space, (5) feeling at home, where (6) the most important needs are satisfied, where usually (7) cultural models, beliefs, norms, values are passed on to the next generation, and sometimes (8) professional work is performed. An additional, relatively rare association is the House of the Lord, understood either as a temple or as the afterworld (see Bartmiński, Bielińska-Gardziel 2015, pp. 96–98, 102–104).

A functional analysis of Feature 1/62 from Kalisz-Zawodzie, carried out applying the ethnolinguistic categories proper to perceived houses (habitations), demonstrates the fallacy of the interpretation of this feature as a domestic space. It cannot be excluded that somebody who found himself or herself inside this building or at least had regular access to it could have experienced temporarily (1) a sense of

security and (2) shelter from the cold, and even occasionally (5) alleviated hunger or performed simple practices of (6) personal hygiene, or sporadically (8) engaged in some kind of craftwork. However, it is impossible to assume that activities of this sort could have been long-term, separated from the surroundings and enclosed, meaning that the building was actually “occupied”. There are no material traces typical of dwellings either inside or outside the feature in its immediate vicinity. Even more so, there is no indication of (4) being close with family, relatives, and (5) feeling at home. Thus one can exclude the main social aspect of the house, which is a place of residence for a family or even a single person. The feature could not have functioned as the quarters of a *comes*, a local chief, because there is no evidence of anything that could be understood as reflecting prestige. Consequently, a different interpretation should be taken into consideration, one that has been put forward by the excavators of the stronghold, who attributed to this feature either a cult function or else thought it could have been a well or a pond. This interpretation is all the more likely in view of the presence of a wooden barrel dug into the bottom of this feature and the horse skulls found both inside and outside of it.

Translated by Iwona Zych